

محمد تقی مسعودیه

موسیقی ترکمنی

آوانویسی و تجزیه و تحلیل

مؤسسه‌ی فرهنگی - هنری ماهر

تهران - ۱۳۷۹

مقدمه‌ی ناشر

کتاب موسیقی ترکمنی آخرین تحقیق زنده‌یاد استاد دکتر محمدتقی مسعودیه است که برای نخستین بار، موسیقی ترکمنی را براساس آوانویسی دقیق مهم‌ترین و مشخص‌ترین مقام‌های رایج در آن، مورد تجزیه و تحلیل قرار داده و ویژگی‌های این موسیقی و چگونگی شکل‌گیری ملودی‌های آن را بررسی کرده است. شیوه و اسلوب خاص تحقیق و نگارش استاد مسعودیه و وسواس و دقت علمی ایشان در حوزه‌ی تحقیقات اتنوموزیکولوژی بر اهل فن و دوستداران موسیقی پوشیده نیست و بی‌نیاز از توصیف است. او استاد یگانه‌ی موسیقی‌شناسی تطبیقی در ایران و از نامداران این دانش در جهان بود و مجموعه‌ی آثار و تألیفات گران‌قدر او در این زمینه گواه این مدعاست. او نخستین کسی بود که دانش موسیقی‌شناسی تطبیقی را به جامعه‌ی علمی و هنری ایران معرفی نمود و به همین دلیل هم وی را به حق «پدر اتنوموزیکولوژی ایران» دانسته‌اند. استاد مسعودیه با همه‌ی دانش و اعتبار و شهرتی که داشت، تمام دوران زندگی پرثمرش را آرام و بدون تظاهر و تفاخر، در کار تحقیق و آموزش گذراند و آرام و بی‌صدا نیز از میان ما رفت. متأسفانه استاد فرصت آن را نیافتند که نمونه‌ی نهایی این اثر را ببینند، اما خوانندگان و مخاطبان محترم کتاب می‌توانند مطمئن باشند که در انتقال مطالب استاد مسعودیه اصل امانت‌داری و دقت کاملاً رعایت شده و تقریرات ایشان عیناً به چاپ رسیده است. تنها نکته‌ای که بیان آن در این‌جا ضروری است این است که زنده‌یاد مسعودیه پیش از آماده‌سازی نهایی کتاب قرار بود یک مورد اشتباهی را که به زعم ایشان در آوانگاری‌های کتاب راه یافته بود، اصلاح نمایند که متأسفانه این فرصت دست نداد. اگرچه این اثر زمانی در اختیار دانش‌پژوهان و هنرآموزان و هنرجویان موسیقی قرار می‌گیرد که استاد مسعودیه دیگر در میان ما نیست؛ اما بی‌شک چراغی را که او فراراه دانش موسیقی‌شناسی تطبیقی در ایران گشود، همواره روشن و فروزان خواهد ماند و اهل تحقیق و پژوهش بهره‌های فراوانی از حاصل مطالعات این استاد یگانه خواهند برد.

یاد و خاطره‌اش گرامی باد

فهرست

۱۱	مقدمه
	فصل اول
۱۵	دستگاه‌های موسیقی ترکمنی
۱۸	مقام تشنید (آوانویسی ۱)
۱۹	کچ فلک (آوانویسی ۲)
۲۰	استاده (آوانویسی ۳)
۲۰	سالان گزل (آوانویسی ۴)
۲۱	نتیجه گیری
	فصل دوم
۲۳	گروه‌بندی مقام‌های موسیقی ترکمنی
۲۴	۱. خلق مقام‌ها در اثر رویدادهای واقعی در جامعه ترکمن
۲۴	۲. مقام‌های توصیفی
۲۴	۳. مقام‌های اقتباس‌شده از داستان‌ها یا روایت‌های حماسی و عشقی
۲۶	حاجی غولاق [قولاق] (آوانویسی ۵)
۲۸	گۆگ تپه مقامی (آوانویسی ۶)
۲۹	بیکه حالان (آوانویسی ۷)
۳۰	استادئم (آوانویسی ۸)
۳۱	غرمزی (آوانویسی ۹)
۳۲	شادیللی

۳۲		اوچرادئم
۳۲		اوچی [آوچی مقامی]
۳۳		آت چاپان [چاپار] (آوانویسی ۱۰)
۳۳		جرن قنبلام (آوانویسی ۱۱)
۳۴		کبدری (آوانویسی ۱۲)
۳۵		شلجلی دورنا (آوانویسی ۱۳)
۳۶		گؤراوغلی ننگ آت اوینادئشی (آوانویسی ۱۴)
۳۸		غیرآت [قیرآت] (آوانویسی ۱۵)
۳۹		سن یتر (آوانویسی ۱۶)
۴۱		آوازی گلندی (آوانویسی ۱۷)
۴۳		یولدائی دیر (آوانویسی ۱۸)
۴۴		بال صایاد [بال سایاد] (آوانویسی ۱۹)
۴۵		شرح داستان
۴۸		عزیزم (آوانویسی ۲۰)
۴۹		یه‌تیشسم [یتشسم] (آوانویسی ۲۱)
۴۹		شرح داستان
۵۴		توماقلی (آوانویسی ۲۲)
۵۵		شرح داستان
۶۰		جان‌جان (آوانویسی ۲۳)
۶۲		دوران بی‌بی (آوانویسی ۲۴)

فصل سوم

۶۵		مقام‌های آوازی
۶۶		سیل بیلانی (آوانویسی ۲۵)
۶۸		داغ‌سایار (آوانویسی ۲۶)
۶۹		مأتاج ایلمه (آوانویسی ۲۷)
۷۱		یا ذوالجلالم (آوانویسی ۲۸)
۷۳		سونگی داغی (آوانویسی ۲۹)
۷۶		گوزل‌سن (آوانویسی ۳۰)
۷۹		ساتاشدیم (آوانویسی ۳۱)
۸۰		شیرغازی [خوش قال گوزل شیرغازی] (آوانویسی ۳۲)
۸۲		عبدالله (آوانویسی ۳۳)
۸۳		داشی سیندرار [سیندارا] (آوانویسی ۳۴)
۸۵		قمت یاخشیدر [یخشیدر] (آوانویسی ۳۵)
۸۷		خوش بولدی (آوانویسی ۳۶)
۸۸		تاپلمازسانی (آوانویسی ۳۷)

۹۰	تاپلماز سانی (آوانویسی ۳۸)
۹۱	دورنالر (آوانویسی ۳۹)
۹۲	قره گوز (آوانویسی ۴۰)
۹۴	همرانی بیلماز (آوانویسی ۴۱)
۹۶	قوه غازیم (آوانویسی ۴۲)
۹۸	گلین (آوانویسی ۴۳)
۹۹	قایدا بارارسن (آوانویسی ۴۴)
۱۰۱	بی بی (آوانویسی ۴۵)
۱۰۲	بی درد یاریم (آوانویسی ۴۶)
۱۰۴	آلاگوزلی (آوانویسی ۴۷)
۱۰۵	نار اغز (آوانویسی ۴۸)
۱۰۶	گورنمز (آوانویسی ۴۹)
۱۰۷	خدیجه (آوانویسی ۵۰)
۱۰۸	نتیجه گیری
۱۰۸	سبک های موسیقی ترکمنی

فصل چهارم

۱۱۳	پُر خوان خوانی (پُر خوانی) [پُر خوانی]
۱۱۵	ذکر خنجر
۱۱۸	(آوانویسی ۵۱)

فصل پنجم

۱۱۹	لاله [لله]
۱۲۰	داماغ لاله سی (آوانویسی ۵۲)
۱۲۱	دداغ لاله سی (آوانویسی ۵۳)
۱۲۱	لاله (آوانویسی ۵۴)
۱۲۲	لاله لر (آوانویسی ۵۵)
۱۲۳	توی آیدتملاری (آوانویسی ۵۷)

فصل ششم

۱۲۵	هؤولی
۱۲۵	هؤولی (آوانویسی ۵۸)
۱۲۶	هؤولی (آوانویسی ۵۹)

فصل هفتم

۱۲۹	هؤدی
۱۳۰	هؤدی (آوانویسی ۶۰)
۱۳۳	کتابنامه
3- 216	آواتکاری ها

مقدمه

تحقیق حاضر، برای اولین بار موسیقی ترکمنی را بر اساس آوانویسی دقیقِ مهم‌ترین و مشخص‌ترین مقام‌های رایج، تجزیه و تحلیل می‌نماید و ویژگی‌های موسیقی و چگونگی شکل‌گیری ملودی آن را مورد بررسی قرار می‌دهد. زیرهم‌نویسی ملودی‌ها، چگونگی تغییرپذیری آن‌ها را بر اساس نمونه ذهنی و انتزاعی مبنای پس از ارائه عینی آن به‌خوبی نشان می‌دهد. روش آوانویسی در دیگر آثار نگارنده، به تفصیل توضیح داده شده است. برخی از ویژگی‌های موسیقی ترکمنی که سعی شده است با بهره‌گیری از شیوه نت‌نگاری اروپایی ثبت گردند، در زیر توضیح داده می‌شوند:

۱. تحریرهای جُقْ جُقْ رایج در موسیقی ترکمنی به‌صورت ⊗ یا ⊗ نشان داده شده‌اند. عنوان جُقْ جُقْ، خود با چگونگی کیفیت صوتی این تحریرها مرتبط به نظر می‌رسد. در مجموع هفت نوع جُقْ جُقْ، با توجه به چگونگی ارائه آن‌ها، نسبت به هم تمایز داده می‌شوند. ثبت انواع جُقْ جُقْ و تمایز آن‌ها، با استفاده از شیوه نت‌نگاری اروپایی امکان‌پذیر نیست.

۲. ضربه انگشت‌های دست راست [یا چپ] بر سیم‌ها و بدنه صاف کاسه طنین نامدثرا [دوتار]، «شلیه» نام دارد. شلیه که با صدای غیر مشخصی همراه است، شدت و ضعف دارد و این شدت و ضعف به‌صورت ⊗ یا * (=خیلی قوی و قوی) و * (=ضعیف)، زیر اصوات متعلق به آن مشخص شده است.

۳. محتوا و توالی اصوات مقام‌های آوازی در همراهی سازی آن‌ها، فقط بر مقدمه سازی و انترمدهای سازی مبتنی‌اند. در این جا محتوا و توالی اصوات، تنها شامل اجرا در اکتاو زیر است.

۴. فواصل ساختاری به‌صورت [] در چهارچوب محتوای اصوات ملودی معرفی می‌شوند.

۵. اصوات داخل کروشده در فضای تنال ملودی، ناشی از اجرای ناخودآگاهانه ملودی به حساب می آیند.
۶. مقام‌های زیر به‌طور کامل آوانویسی شده‌اند:
استاده (آوانویسی ۳)، سالان گزل (آوانویسی ۴)، بال صایاد [بال سایاد] (آوانویسی ۱۹)، گلین (آوانویسی ۴۳)، بی درد یاریشم (آوانویسی ۴۶)، هؤولی (آوانویسی ۵۸).
۷. اشعار مقام‌ها و زیرملودی‌ها دقیقاً آوانگاری شده‌اند. شعر خوانده‌شده، گاهی با آن‌چه که توسط متخصصان فرهنگ ترکمنی آوانگاری شده‌است، مغایرت دارد. آوانگاری این اشعار در آوانویسی‌ها حذف شده‌اند.
۸. متخصصان فرهنگ موسیقی ترکمنی که اشعار را آوانگاری و به فارسی ترجمه کرده‌اند، همراه با نام شاعر، قبل از تجزیه و تحلیل مقام، معرفی شده، و آوانگاری و ترجمه اشعار مقام‌ها، عیناً نقل شده‌اند. آوانگاری متن غالباً با نمونه اصلی آن که در مآخذ مربوطه انتشار یافته‌اند، مغایرت دارد. آوانگاری اشعار و ترجمه فارسی آن‌ها همراه با عناوین مقام‌ها به وسیله دکتر آنه بردی - پیکر تصحیح شده‌اند. لازم به یادآوری است که در این زمینه و اصولاً در مورد فرهنگ ترکمنی اشکالات و نارسایی‌هایی وجود دارند. این اشکالات و نارسایی‌ها، آن گونه که دکتر آنه بردی - پیکر در اختیار نگارنده قرار داده است، این‌ها هستند:

 ۱. فقدان حروف الفبای واحد که مبین تمام آواهای ترکمنی باشد.
 ۲. عدم امکان ثبت و ضبط دقیق حروف الفبایی، حتی برای شاعران و نویسندگان و پدیدآورندگان آثار ادبی؛ به نحوی که ادبیات ترکمنی را به سوی ادبیات شفاهی و شنیداری سوق داده است.
 ۳. بیش تر بخشی‌ها که عاشقان، حافظان و ناقلان بارزش فرهنگ ترکمنی به شمار می آیند، هیچ گونه تحقیق و تفحص در مورد آن‌چه که به آن دست یافته‌اند و یا تغییراتی که حین اجرا در متن موسیقی - آن هم اغلب به گونه‌ای سلیقه‌ای - انجام می دهند، ندارند و این مشکل از عوامل گمراه کننده است.
 ۴. بیش تر مآخذ و منابع موجود که غالباً از طریق زحمات بارزش چاپخانه قاضی انتشار یافته‌اند، به ناقلینی تعلق دارند که سؤال انگیز بوده و اختلاف نظرهای زیادی داشته‌اند.
 ۵. قوم ترکمن به علت گسترده‌ی زیاد و لهجه‌های متفاوت، با توجه به شیوه‌های گوناگون ارائه مقام‌ها و آثار موسیقی، تأثیرات ویژه‌ای در ادبیات گذاشته است.
 ۶. در حال حاضر بیش تر فعالان و دست‌اندرکاران ادبیات ترکمنی که عاشقان و دلسوختگان این فرهنگ معتبر محسوب می شوند و همین منابع و مآخذ موجود، نتیجه زحمات و تلاش‌های بی وقفه و شبانه‌روزی آن‌ها است، با مشکل فقدان منابع و مآخذ معتبر، عدم دسترسی به تحصیلات لازم به منظور تحقیق، تطبیق، اصلاح و ثبت و ضبط آثار و عدم امکان پیروی از آثار ثبت و ضبط شده استادان موسیقی گذشته مواجه هستند و بالاخره پراکندگی و اختلافات زیاد که سبب می شوند حتی یک متن واحد توسط دو اجرا کننده به دو شیوه مختلف ارائه شود، اینجانب [دکتر آنه بردی - پیکر] را بر آن داشت تا نکات زیر را به کارشناسان و دست‌اندرکاران فرهنگ ترکمنی پیشنهاد نمایم:

- الف. لزوم تدوین حروف الفبایی واحد و آوانگاری متن‌ها بر اساس آن‌ها
- ب. گردآوری، تطبیق و اصلاح منابع مختلف آثار و تدوین متن واحد
- ج. تأسیس مراکز تحصیل و آموزش جهت ارتقاء سطح کمی و کیفی پویندگان ادبیات ترکمنی
- د. فراهم آوردن و تسهیل امکانات لازم برای ایجاد کانونی از علاقه‌مندان و فعالان ادبیات و فرهنگ ترکمنی
- ه. ایجاد یک سازمان مسئول به منظور ترجمه و ارائه آثار به سایر زبان‌ها
- و. ایجاد مرکزی برای دستیابی به هدف‌ها و پیشنهادهای بالا. تحقق این پیشنهادها از پراکندگی، اختلاط و انهدام بیش‌تر آن‌چه که اکنون از فرهنگ ترکمنی باقی است، جلوگیری می‌کند.
- مقام‌هایی که در کتاب حاضر آوانویسی و تجزیه و تحلیل شده‌اند، از مآخذ و منابع صوتی زیر در اختیار نگارنده گذاشته شده‌اند:

آرشیو دکتر مجید تکه

تشنید، گوگ‌تپه مقامی، بیکه حالان، استادئم، غنرمزی، آت چاپان، جرن قشلام، کبدری، شلپلی دورنا، گوراوغلی آت اوینادشی، یه تیشسم، گوزل سن، بی درد یاریشم، آلا گوزلی، داماغ لاله‌سی، دُداغ لاله‌سی، لاله، توی آیدئملاری، هؤولی (آوانویسی ۱، ۱۴-۶، ۲۱، ۳۰، ۴۷-۴۶، ۵۴-۵۲، ۵۷، ۵۹).

آرشیو آقای موسی جرجانی

استاده، غیرات [قیرات]، سن یتر، یولداشی دیر، عزیزم [صایاد و حمرا (همرا)]، سیل بیلانی، داغ سایار، ماتاج ایله‌مه، یا ذوالجلالئم، ساتاشدیم، شیرغازی، قمت یاخشیدر [یخشیدر]، تاپئلمازسانی، نار آغز، لاله، هؤدی، (آوانویسی ۳، ۱۵، ۱۶، ۱۸، ۲۰، ۲۸-۲۵، ۳۲-۳۱، ۳۵، ۳۷، ۴۸، ۵۶، ۶۰).

آرشیو آقای علی اصغر حسنونند خداوردی

سونگی داغی، عبدالله، داشی سیندرار، قره‌گوز، خدیجه (آوانویسی ۲۹، ۳۴-۳۳، ۴۰، ۵۰).

آرشیو آقای فرشاد فداییان

بال صایاد [بال سایاد]، قوه غازیم، گلین، بی‌بی، گورنمز (آوانویسی ۱۹، ۴۳-۴۲، ۴۵، ۴۹).

آرشیو آقای مهران قلعه‌ای

دورنالر، [ذکر خنجر]، هؤولی (آوانویسی ۳۹، ۵۱، ۵۸).

آرشیو وزارت فرهنگ و هنر

کچ فلک، سالانن گزل، حاجی غولاق، توماقلى، جان جان، دوران بی بی، خوش بولدی، قایدا بارارسن (آوانویسی ۲، ۴، ۵، ۲۴-۲۲، ۳۶، ۴۴).

تاپنلماز سانی و همراى بیلماز (آوانویسی ۳۸، ۴۱) در تاریخ ۱۳۶۸/۱۱/۱۹ در تهران ضبط شده‌اند. مقام آوازی گلدی (آوانویسی ۱۷) به وسیله آقای علی بیانی ضبط شده است.

در این جا نهایت سپاس‌گزاری و تشکر خود را نسبت به تمام کارشناسان و متخصصان فرهنگ موسیقی ترکمنی که در انجام این تحقیق از هیچ‌گونه کمکی، دریغ و مضایقه ننموده‌اند؛ به‌ویژه از: قلیچ انوری، عیدمحمد اونق، دکتر آنه‌بردی - پیکر، تاجوردی پیکر، دکتر مجید تکه، موسی جرجانی و استاد نظرلی محجوبی ابراز می‌دارم.